

ՔՕՍԱ-ԴԱՂ ԼԵՐԱՆ ՎԿԱՆ

(Թրքահայ գաղթականների կեանքից)

III

Կէսօրուայ տօթը վաղուց էր մեղմացել, երեկոյ էր. արեւը արագ-արագ մօտենում էր հորիզօնին, իր հոտից թողնելով անթիւ ու անհամար ստուերներ, Իւրաքանչիւր առարկայ աշխատում էր՝ իր ստուերով որքան կարելի է աւելի ևս ձգուել երկրի վրայ: Բացառութիւն չէին կազմում և Տըրխ գիւղի գերեզմանոցի հազարաւոր դամբարանաքարերը, որոնք սև-սև ստուերներով դաժան կերպարանք էին տալիս գերեզմանոցին և աւելի ևս սոսկում, ահ ու դող տարածում մարդու վրայ: Ջարմանալի է հայի ազգայնական յատկութիւնը՝ ինչպէս և լինի ծածկել իր սիրելիների շիրիմները յաճախ վիթխարի ժայռերով, եթէ նիւթականը չէ ներում նրան սեպած և քարեր ձեռք բերելու: Գերեզմանոցում միայն մի շիրիմ էր երևում առանց տապանաքարի: Շիրիմը նոր էր, որը պարզ աչքի էր ընկնում նրա թարմ հողից: Դա, ընթերցող, Սօնայի շիրիմն էր: Այդ թշուար գոհը մի քանի օր մաշուելով տանջանքների բովում, վերջապէս փոխուեց յաւիտենականութեան գիրկը և իր թարմ հողաթմբով հեռուից աչքի էր ընկնում այդ գերեզմանոցում:

Գերեզմաններ... ի՞նչ արտասովոր հնաբեկող երկիւղ զգում իր երակներում, աղամայ զանազան ցնցումների ենթակայ լինում, երբ տեսնում է ձեզ և շրջում է ձեր մէջը: Ո՞ր իրան անմահ կարծեցող անհատ, ձեր շուրջը գտնուելով, չի հնազանդում ընդութեան ընդհանուր օրէնքին և ակամայ աչքերը երկինք դարձնում, իր ոչնչութիւնն զգում և ինքնիրան մըմնջում: Շունայնութիւն ունայնութեանց, ամենայն ինչ ընդունայն է՝ և իրան էլ մահկանացուների թուում հաշուում: Ո՞հ, դառն են ձեր թողած տալաւորութիւնները, ծանր է և մաշող ձեր ներկայութիւնը: Քանի-քանի

սիրեցեալ սրտեր էք դուք բաժանել իրարից՝ բուն փափազը անկատար թողնելով նրանց սրտերում: Քանի-քանի վեհ զաղափարներով տողորուած սրտեր էք կուլ տուել, որոնք, զուցէ, և ընդ միշտ կորել են մարդկութեան համար: Որչափ անյաղթ հրականներ են լուռ ու մունջ ձեր գիրկը մտել և կորել յաւիտենական ովկիանոսում:

Անողոր և կսկծեծուցիչ են եղել ձեր տուած հարուածներ... Դուք քամել էք և քամում էք վշտի արտասուքներ սկսած զաւամեալ ձերերի աչքերից մինչև վերջին թոթովախօս մանուկի աչքերը: Սակայն և որքան սթափուեցուցիչ դեր էք խաղացել և պիտի խաղաք անհատի և մարդկութեան վրայ: Գերեզմաններ... որքան շատ բան էք դուք մեզ ասում: Սրտերի, զգացմունքի ծովեր կը կազմէիք դուք, եթէ դէթ մի օր ձեր տարած այդ զոհերը կարողանային դուրս պրծնել ձեր սպանիչ կապանքներից: Դառն է, դառը ձեր լուռթիւնը... Դուք ձեր լուռթեամբ հազարաւոր պերճախօս լեզուներից լաւ ապացոյց էք տալիս ձեր ինչ լինելու, ձեր էութեան մասին...

Օրուայ այդ պահուն գերեզմանոցում միակ մի մարդ էր երևում: Տեսնողը անշուշտ կը կարծէր, որ դա մահուան ճիրաններից փախուտ տուած բաղդաւոր մահկանացու է: Նրա դէմքը վշտից, լաց ու կսկծից, սուգ ու շիւանից թորշոմած մի բան էր ներկայացնում իր աննկարագրելի այլայլութեամբ: Նա յուսահատուած էր և լուռ: Նրա ներքին աշխարհը այդ ժամին հազարաւոր փոթորիկներից երերուած ծովի նման ծփում էր յուզմունքի ալիքների տարափի տակ և ոչ մի տեղ հանգիստ չէր կարողանում առնել: Ստէպ ստէպ նրա կրծքի խորքերից լսում էին խուլ հառաչանքների ձայներ, որը ասես ընդհատուած էր շնչարգելութեամբ: Նա այնքան էր ընկղմուած վշտի ինքնամոռացութեան մէջ, որ ուշադրութիւն անգամ չէր դարձնում իրան շրջապատող հազարաւոր շիրիմների վրայ: Ըստ երևութին նա վաղուց, շատ վաղուց ծանօթ էր լուռթեան այդ աշխարհի հետ և առաջին անգամ չէր, որ շրջում էր գերեզմանոցում:

Նա կամաց-կամաց մօտեցաւ Սօնայի գերեզմանին և յանկարծ միանգամից իր հանդ ձայնով թնդացրեց տիրող լուռթիւնը, ասես մի հնազին դետ արգելուած լինէր երկրի խորքերում, որը ներքին մի ոյժի բռնկումով քանդում է իր արգելքները և ձայների, խշռոցների, գողոցների հնազին տարափով դուրս է վազում, այդպէս և նրա շիւանի հետ արտասուքը հեղեղի նման սկսեց վազել նրա աչքերից և նա ծունկ չողեց այդ գերեզմանի առաջ ու անհամար համբոյրներով ծածկեց անբաղգ զո-

հի շիրիմը, Երկար նա գլուխը խոնարհած հողակոյտի վրայ մնաց ընկած. բայց յանկարծ մի ինչ որ բան յիշեց և իսկոյն ուղղուեց, ձեռքը գրպանը տարաւ և այդտեղից դուրս բերեց այն թղթի ծրարը, որը Սօնան հոգեւարժի ընկերներն կտակել էր Սալվեին՝ յանձնել Վահէին: Դա ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մի նամակ, նա բաց արեց և կարդաց մի քանի անգամ:

Ընդ մ'իշտ իմ՝ Վահէ.

Այս նամակս ես միշտ գրպանուած եմ պահելիս եղել իմ նըշանադրութեան հէնց առաջին օրից: Հաւատացած եմ մեռնում, որ ինձանից յետոյ քո օրը՝ օր չի լինի, և քո կեանքը՝ կեանք չի լինի: Բայց խնդրում եմ ոյժ ունենաս գէթ՝ եթէ ոչ սէր, գոնէ մի մխիթարութիւն ձեռք բերես քեզ համար, որով և մասամբ կը մեղմես դառն օրերիդ տանջանքները: Մի յուսահատուիր մի՛ վշտանար իմ անսահման անկեղծ սէրը և ես կը լինեմք քեզ միշտ պահապան:

Քո Սօնա.

«Գէթ սէր, մի մխիթարութիւն ձեռք բերես...» մըմնաց այդ հոգեպէս դժբաղդ հիւանդը, որը, չեմ կասկածում, ընթերցող հասկացաք, որ Վահէն էր:

Այդ թշուառ երիտասարդը չը մեռաւ. բժիշկը կարողացաւ դանազան դժուարութիւնների, բարդութիւնների առաջն առնել, որի շնորհիւ, համարեա, նոր կեանք ստացաւ նա.—Քեզանից յետոյ, իմ վաղամեռիկ Սօնա ջան, ինձ ինչ մխիթարութիւն կայ. ինչ սէր կարող է բուն դնել մի վերաւոր սրտում, որ ես կարողանամ մեղմել թունալի օրերս,—կրկնում էր Վահէն,—ոչ, ոչ, չկայ այս աշխարհում ինձ մխիթարութիւն. չկայ այս վերան երկրում ինձ համար մի այլ սէր, բացի քո սիրուց. բայց դու, իմ հոգեակս, հէր ես, հէր... Վերջին բառերն արտասանելիս, նա, համարեա, թուլացած ընկաւ Սօնայի գերեզմանի վրայ: Նա ոչ մեռաւ էր, ոչ կենդանի. ընկած էր ցնորքների աշխարհում: Նրան թուում էր, որ իրանց ոչ հեռու երևում է մի սև ամպ, որը հետզհետէ ցածրանալով սև մշուշով ծածկում շրջակայքը: Այդ մշուշի միջից Վահէն պարզ տեսնում էր ամեն բան. նրանից ոչ հերու երևում էր վայելչագեղ հասակով և գեղազան դէմքով մի համեստադոյն կոյս, որը գաղտազնաց քայլերով դէպի իրան էր գալիս: Վշտաբեկ երիտասարդը չը կարողացաւ որոշակի ճանաչել՝ Սօնան էր այդ, թէ մի ուրիշը, նրան նման ակից: Վերջ բարձրացաւ ընկած տեղից և ուղղւում է

դէպի նրան ընթանալ. բայց աւանդ որտեղից որ էր դղրդաց ամբողջ մթնոլորդը, աղջամուղջը պատեց շրջակայքը և ահաբեկող որոտումները, գոռում-գոչումը, քամիներն սոււոցը վայր գլորեցին թէ իրան և թէ հրաշագեղ կոյսին: Վահէն ուշաթափուեց. երբ ուշքի եկաւ, դարմանքից թէ կսկծից մնաց տեղն ու տեղը քարացած: Վայելչակազմ այդ կոյսը վերաւորուած և անդամահատուած ընկած էր գետնի վրայ զանազան տեղերում: Նրա վրայ ընկած էին զանազան թշնամիներ և խելակորոյսի նման չը գիտէին՝ ինչպէս յագուրդ տային իրանց տուփանքին:

Վահէն զգուեց այդ անախորժ տեսարանից և պատրաստուեց հեռանալ. սակայն յանկարծ կոյսի յօշոտուած մարմին իւրաքանչիւր մասից այնպիսի սուր ճիչ լսեց, որ ամբողջ մարմնով դողաց ու փշաքաղուեց:

—Ո՛ւր, ո՛ւր ես հեռանում, ո՛վ երիտասարդ,—ձայն էին տալիս նրան կոյսի մարմնի անդամները,—ես դեռ չեմ մեռած. երակներումս տակաւին կենդանութեան կայծեր կան: Շատերը եկան և ինձ այսպէս վերաւոր տեսնելով, գլխակոր փախուստ տուին. դրանցից ամեն մէկը զուրկ էր անձնագոհութեան ընդունակութիւնից, ամեն մէկը որեւէ անձնական հաշիւներով էր զբաղուած: Դու էլ եկար և այսքանը տեսնելուց յետոյ, պատրաստուեմ ես հեռանալ. դու ես մնացել եմ վերջին յոյսն ու ապաւէնը դու ևս օժտուած ուսման—քաղաքակրթութեան պաշարով, սակայն դու էլ տակաւին բո Սօնայով ես զբաղուած: Թող, թող աղաչում եմ. ես հազարաւոր Սօնաներ եմ տեսել, հազարաւոր ընկածի օգնութեան հասել, բայց, տարաբաղդաբար, այսօր ոչ ոք ինձ մօտ չի գալիս: Ինչո՞ւ ես զարմանում, միթէ չը գիտես թոյլին, ընկածին, անարգութեան օգնութեան հասնել, ոտքի կանգնացնել մեծ առաքինութիւն է և վերաւոր սրտի համար մխիթարութիւն ու սփոփանք: Ինչո՞ւ ես զմայլուած և ինձ դիտում. միթէ կարծում ես Սօնայիդ սէրից բարձր սէր չը կայ. միթէ հաւատացած ես որ բացի Սօնայիցդ քեզ մի այլ մխիթարութիւն չըկայ, Կայ, բայց դու տակաւին չես ըմբռնած. զգաստացիւր և քեզ նուիրիւր այլոց օգնութեան, ընկածի, անարգութեան փրկութեան և դու մխիթարուած կը լինես ու բաղդաւոր: Հինգ-վեց տարի տոկունութիւն ունեցար չը տեսնուել Սօնայիդ հետ և նուիրուել թոյլի, անարգութեան բաղդաւորութեան, այժմ էլ հաւատացած եղիւր, որ այն սէրը դարձեալ կը ղեկավարի քեզ և աւելի ևս երջանիկ կլինես... Յիշիւր տուածդ երգումը, ուխտը, երբ դեռ նոր աւարտած տուն էիր վերադառնում...

Վահէն ոգևորուեց և վազեց դէպի նա. բայց իսկոյն կանգնեց,
ԼՈՒՍՏԱՅ 1909 Ղ.

որովհետև նրան վայրկենաբար շրջապատեցին սուրհմներով զինուած սպաներ, որոնք դէպի նա ուղղեցին իրանց սուրհմերի ծայրերը: Թշուառ երիտասարդը մնաց շուարած, բայց այդ ժամին նա դարձեալ լսեց վերաւոր կոյսի հառաչանքի ձայնը:

—Անմտութիւն է, Վահէ, քո գործածը. սրանցից իւրաքանչիւրը ունի իր թիկնապահները, որոնք մահի և կեանքի դիմադրութիւն ցոյց կը տան բեղ, եթէ դու ձեռնունայն մարտնչելու լինես: Վերադարձի՛ր, զինուելիք նման ղէնքերով, ապա շտապիր այստեղ: Օրինակելի է իմ անդամների յատկութիւնը. նրանք գիտեն իմ նախկին գեղեցկութիւնը ինձ վերադարձնել:

Վահէն զարթնեց: Մութը նոր էր սկսել և կամաց-կամաց տարածուել: Նա մնաց զարմացած թէ՛ այդ ինչ երազ էր. յիշեց իր անցեալը, իր տուած ուխտը և տխրութեամբ լռեց. նա սթափուած էր: Մինչ սա այս դրութեան մէջ էր գտնուում, նրան մօտեցան հէքիմը Արթօյի, Թորոս-Բիձայի և Սալվիի հետ, որոնք միմեանց ետևից սկսեցին մխիթարել նրան: Սրանք բոլորն եկել էին Սօնայի գերեզմանը համբուրելու, որովհետև միւս օրը ճանապարհ էին գնալու, թողնելով Սալվի տատին և Վահէին Տըրխ գիւղում:

IV

Գեանձակ, Արմզոնք, Ծակ-ծակ, Հէգ-Ձոր, Զուտ-Գեղ, Արջէ-նից-Վանք, Նոր-Շէն և տասնեակ նրանց նման գիւղեր բոցերի և ծուխերի մէջ էին, որոնք իրանց այդ անսպասելի աղէտով զաւրիս էին բարդելու Վանայ ծովակի դարաւոր վիշտ ու ցաւը: Նրա ամբողջ շրջակայքը կրակի ճարակ դառած՝ գիշերային խաւարի մէջ մի ահաւոր լապտերի էր նմանուում, որը ապիս պատրաստել էին ծովակի հայելին աւելի ևս պարզ տեսնելու: Նրա շրջակայքը աւերուած, թալանի ենթարկուած էր և այժմ մի հրէշաւոր հնոց էր ներկայացնում, որի միջից մերթափի լսում էր թշուառ գեղջուկի վերջին օրհասական հառաչանքը, ճիչը, որոնց պակասը զաւրիս էր լրացնելու նրա մարմնի ճննճետոցի զարշահատութիւնը: Իսկ աւելի հեռւում, լեռների ստորոտներից ու լանջներից թռչում էին և զաւրիս նոյնքան աւելի սրտամաշ լաց ու կոծի, խուլ հոնգուրոցի ձայներ, դրանք քրդի գիրկ գլորուած ու գերի տարած հայ գեղազան օրիորդների և նորահարս տիկիւնների ճիչ ու աղաղակներն էին, որոնք լսում էին քրդական վրաններից, ուր փախցրել էին և դրել այդ դժբաղդ զոհերին: Ամեն ինչ տխուր էր և սրտամաշ: Տարիների ընթացքում արիւն քրտինքով ձեռք բերած

հայ գեղջուկի վաստակը այժմ մի բողոքում բոցերի՝ հրեղէն լեզուների ճարակ էր դառնում և մոխրի կոյտեր կազմում, որով ասես գալիս էր բողոքելու մարդկանց քարասրտութեան և տմարդի վարմունքի դէմ: Տանտէրը իր քանդուած օջախի կողքին այրւում, փռի էր դառնում, անէծք ու նզովք կարդալով բռնակալութեան անարգ սկզբունքին:

Սակայն սրանք աւելի երջանիկ էին այն կենդանի մնացածներից, որոնք թողնելով այդ երկրում՝ կրակների և բոցերի մէջ և թշնամու գրկում իրանց սիրելիներին, մի կերպ փրկել էին իրանց չարքազ դուխը և սար ու ձոր ընկել, իրանք էլ չիմանալով թէ՛ ուր են գնում: Ժամերով, օրերով քաղցի կարիքը նրանց խոտաճարակների էր վերածել և նրանք այս ու այն խոռոչից մերթ-մերթ գաղտագողի դուրս էին պրծնում ու խոտերի վրայ ընկնում և մի ապշեցուցիչ եղանակով արօտ անում: Որից յետոյ դարձեալ անյայտանում իրանց ծածկավայրերը, որ քուրդը նշմարել չը կարողանայ և երբ գիշերը վրայ հասնի, նորից իրանց անյայտ ճանապարհը շարունակեն դէպի մութ ապագան:

Շարունակելով աննախանձելի և չարքազ կեանքը, ոմանք խումբ-խումբ մի կերպ հասնում էին Աղթամարի Ս. Գէորգի սրբավայրը և պատսպարւում այստեղ. մի քանի շաբաթուայ ընթացքում խմբուել էին այդտեղ. մի քանի հազար թշուառ բաղդից հալածուածներ, իրանք էլ չիմանալով թէ՛ ինչու համար են խմբւում այդ վշտալից մենաստանում: Պէտք էր տեսնել, թէ այստեղ ռքան սոսկալի և ռքան օրհասական դարձաւ վանականների դրութիւնը, սրանք մի քանի նաւ վարձած՝ միշտ գաղտանողի այս ու այն վայրերն էին ուղարկւում ուտեստի պաշար հայթայթելու սովալուկների համար:

Մի առաւօտ, երբ նաւերից մէկը հացի պաշարով բեռնաւորւած՝ պատրաստւում էր վերադառնալ կղզին, ձորիջներքին, նաւակից ոչ հեռու, երևեցաւ մի երիտասարդ, որը աճապարում էր հասնել նաւին և նրանով կղզին ուղևորուել: Սակայն նաւավարները չը նայած նրա թախանձանքին մերժեցին վերցնել նրան նաւի վրայ և սկսեցին իրանք թիավարել դէպի կղզին:

—Ես հայ եմ,—գոռում էր թշուառ երիտասարդը,—ի՞նչու այդպէս քարասիրտ էք դէպի ինձ:

—Գուցէ և հայ լինես, բայց ռքան օգուտ մեզ քեզ նման հայերից. շատերն են այդ անբաղդ անուան տակ մեզ մերձենում. բայց ապագայում զգում ենք, որ մենք չարաչար խաբուած ենք հղել, որովհետեւ դրանք ուրանալով իրանց սիրտ ու զգացմունքը, դաւաճանի անարգ դերն են կատարում: Օ՛, այդպիսի հայերով

լիքն է այժմ մեր բանդուած երկիրը: Տրքան երջանիկ, իրքան բաղ-
դաւոր կը լինէինք մենք, եթէ էդպիսի հայերը բնաւ չը ծնուէին
այս սղաւոր հողի վրայ,—կրկնում էին նաւաւարները և առաջ
ընթանում:

—Իզուր էք, եղբայրներ, ինձ դաւաճանի տեղ ընդունում,
ես մի զժբաղդ ճանապարհորդ եմ, նոր եմ եկել երկիրը և ուզում
եմ անպատճառ կղզին անցնել: Խղճացէք ինձ:

—Անցիր, ինչպէս քէֆդ ուզում է,—լսում էր արագ-արագ
հեռացող նաւակից:

Անծանօթը մնաց շուարած. ետեից նրան վտանգ էր սպառ-
նում. նրան հալածում էին քրդերը, որոնք անշուշտ սրախողիող
կ'անէին նրան, եթէ բռնէին. իսկ առաջ գնայ անհնարին էր: Մի
քանի վայրկեան լուռթիւնից յետոյ, անծանօթի գլխում յղացաւ
մի նոր միտք. նա ամբողջովին հօնեց իր զգեստները, կապեց
գլխի վրայ և առանց տատանուելու շուրը նետուեց ու սկսեց լու-
ղալ նաւի ետեից դէպի կղզին: Երկար քափ ու քրտինք թափե-
լով, վերջապէս նա դուրս եկաւ ցամաքը:

Մի ակնթարթում նրան շրջապատեց անբաղդների մի ստուար
բազմութիւն, որը մի բոլէ մոռանալով իր սեփհական վիշտը,
հետաքրքրութեամբ շարուել էր եղբրքին և դիտում էր ջրի ահռե-
լի ակիքների հետ մաքառող լողորդին և, երբ նա դուրս էր ե-
կել, շրջապատել էր նրան և հարցերի մի հեղեղ էր, որ թա-
փում էր նրա գլխին:

—Ո՞վ ես դու, որտեղից ես գալիս, ի՞նչու էդպէս վարուե-
ցիր, չէ՞ կը խեղդուէիր... և հազար սրանց նման հարցեր, որոնց
իհարկէ, յաճախ անծանօթը չէր էլ պատասխանում:

Անծանօթը շարժել էր և միաբանների հետաքրքրութիւնը,
սրանք էլ շուտով մօտեցան նրան և հրամայեցին կալանաւորել:

—Սրբազան հայրեր, ի՞նչու էք առանց պատճառի, առանց
հարց ու փորձի կալանաւորում ինձ. յանցանքս ի՞նչ է. չէ՞ որ ես
հայ եմ և ձեզ եմ դիմել:

—Ո՞վ է ուրանում, որ դու հայ ես. բայց ակներե է և այն,
որ դու մեղանից օտարացած հայ ես և, ինչպէս մենք գիտենք,
քեզ պէս շատերը այդպէս միայնակ, յանկարծ անսպասելի կերպով
յայտնւում են այս ու այն տեղ ու մի օր դարձեալ անհետա-
նում, որից յետոյ այդ վայրերից հազարաւոր զոհեր են կախաղան
հանւում, կամ սրախողիող լինում դրանց դաւաճանութեան շնոր-
հիւ. ո՛չ, մենք արդէն զգաստացել ենք. քեզ պէս շատերը եկան
ու կորան: Այժմ մենք փորձուել ենք: Նրանց բոլորի փոխարէն
դու պիտի տուժես,—պատասխանեցին նրան միաբերան:

—Ո՛հ, հի, սրբազան հայրեր, երգւում եմ այս հինաւուրց նուիրական սրբավայրերով, որ ես Տըրխ գիւղիցն եմ եկել. իմ ընկերներս հեռացան ինձանից մի քանի օրով: Ես երկմբ, շմա երկար սպասեցի նրանց ճանապարհին. շաբաթներ, ամիսներ անցան, և նրանք չը վերադարձան: Վերջապէս, ինձ յաջողուեց իմանալ, որ նրանք այս կողմերն են եկել Թշուառներին ձեռքից եկած օգնութիւնը չը խնայելու. ես էլ եկայ նրանց ետեից. ինձ ասացին, որ նրանք անշուշտ ձեր վանքում կը լինին: Մի տանջէք ինձ, անողոք բաղդը շատ է տանջել ինձ: Ես աւելի շուտ դերեզման կ'իջնեմ պատուաւոր մահով, քան դաւաճան-մատնիչի անարգ ու զղուելի անուան տակ ապրել կը ցանկանամ: Եթէ չէք սպանելու, կալանաւորեցէք, որ գոնէ կենդանի մնամ և սրբել կարողանամ ինձանից այդ արատը, որի մէջ ինձ էլ էք կասկածում, եթէ սպանէք, իմ գերեզմանս անարգանքի առարկայ կը դառնայ սպառաշատ սերնդի առաջ:

—Տեսնում ե՞ք՝ ինչ ճարպիկ լեզու ունի,—վրայ բերեց վանահայրը,—այդպէս օձի լեզու միայն դաւաճան-մատնիչները ունին. բերեցէք դրան իմ կտեից, տղայք:

—Ես ինքս կը գամ, սրբազան հայր, հրամայիր թող ձեռքերս կապած լնեն. տար ինձ ուր ուզում ես,—դիմեց նրան անձանօթը:

—Տղայք, դրա հետ հետևեցէք ինձ:

Շուտով նրանք հասան կղզու այն ժայռի գլուխը, որտեղից միշտ վայր էին նետում նրանք յանցաւորներին:

—Ինչո՞ւ էք, սրբազան հայր, այդքան շտապում ինձ մահացնելու միթէ կարելի բան է առանց ստուգելու թէ ես ո՞վ եմ. ինչո՞վ արգեօք ես հաւատացնեմ ձեզ, որ դաւաճան չեմ և որ դուք չարաչար սխալւում էք:

—Այսպիսի ժամանակներում դաւաճան տիպեր շուտ են աչքի ընկնում. և դրանք ոչ մի բանով չեն կարող հաւատացնել մեզ, որ իրանք սուրբ մարդիկ են:

Այս ասելուց յետոյ, վանահօր հրամանով մօտեցան անձանօթին վանքի սպասաւորներից երկուսը և կապեցին նրա ոտքերը և տարան նրան ժայռի այն եզերքին, որից երևում էր անուելի անդունդը, ուր ծովը քաղցած վիշապի նման ասես աչքերը չափ աղափսի զոհերին էր սպասում: Անձանօթը, տեսնելով որ մի երկու բռնակից յետոյ ինքը ծովի ջրերին կերակուր է դառնալու և, զգալով, որ ոչնչով մեղմել վանահօր սիրտը կարելի չէ, խնդրեց նրան մի քանի բռնակից սպասեցնել տալ մինչև վերջացնէ իր ասելիքը:

—Օրբազան հայրեր, իւրաքանչիւր մահկանացուի այս սե-
աշխարհում մի վախճան է գրուած. և իւրաքանչիւր փոքր ի-
շատէ պատուախնդիր անհատին ցանկալի է, որ այդ վախճանը
անարատ լինի. ես այս վերջիններէն եմ. ես որքան թախանձեցի-
չը կարողացայ համոզել ձեզ, սակայն չը կարծէք թէ վախենում
էի մահից. ոչ. այն օրից, երբ անողոք ժամանակը և չարաքաստիկ
հանգամանքները գերեզման տարան իրանց հետ իմ սիրտն ու հո-
գին, այն օրից, երբ ես տարիներ ընթացքում մասամբ ծանօթացայ
այս դժբաղդ երկրի հետ, ուսումնասիրեցի նրա նոյնքան դժբաղդ-
զաւակների օրը, այդ օրից ես իւրաքանչիւր ժամ, իւրաքանչիւր
րոպէ մահս աչքի առաջ եմ ունեցել և ինձ նուիրել եմ այդ
երկրի ու ժողովրդի կարիքներին:

Վեց երկար, բայց և վեց նուիրական տարիներ եմ շրջել
այդ երկրի ամեն մի ծակ ու ծովը:

Օ, ինչէր չեմ տեսել. ինչերի՜ ականատես չեմ եղել աշ-
քերս. այսօր էլ հեռով երկրում, թողած սիրելիների մի ստուար-
բազմութիւն, ես շտապեցի այս թշուառութեան, անբաղտու-
թեան բեմը և այժմ էլ ուրախ եմ, որ այդ վեհ գաղափարին եմ
զոհ գնում, սակայն ցաւալի է որ այդ կատարւում է եկեղե-
ցու սպասաւորի ձեռքով: Այո, դեռ կենդանի է Տրաթլամայի ոգին,
դեռ շրջում է նա մեր թշուառ իրականութեան մէջ: Այս երկրորդ
անգամն է, որ ես գերեզման եմ իջնում: Առաջին անգամ հեքիմիս
և Արթօյի հոգատար ձեռքերին եմ պարտական, որ քանդեցին
մահուանս սպանիչ կապանքները և դուրս բերին ինձ այնտե-
ղից: Ա՛խ, ինչո՞ւ դուրս եկայ, ինչո՞ւ այն օրը չը մեռայ, մնացի
կենդանի, որ այժմ աւերուած, ահ ու դողով պաշարուած այս սրը-
բազան վայրերի վիշտն էլ հետս յաւիտենականութեան աշխարհը
տանեմ ու այն ահեղ Աթոռի առաջ սփռեմ: Բայց մի՞թէ քարա-
ցած է այդ Աթոռի գութը, ողորմութիւնը: Դուք կզղիացել էք
այս հինաւուրց վայրում, բայց խնդրում եմ, աղաչում, հանգա-
մանքները ներածին չափ դուրս եկէք ձեր վանդակից, շրջէք այս
դժբաղդ երկրում: Ե՛ գիտե՞ք ինչեր կը տեսնէք... Տրքան աւերուած,
մոխիր դառած գիւղեր, Տրքան արիւն քրտինքով ներկուած տներ
կրակին զոհ դառած կը տեսնէք:

—Տե՛, էդ ինչ է դուրս տալիս,—գոռաց վանահայրը,—դէհ,
վայր գլորեցէք անզգամին, տղայք:

Սպասաւորները բռնեցին անծանօթի վղից, մի վայրկեան
և նա ջրերի գրկում կը լինէր. բայց այդ րոպէին մի կարճա-
հասակ տղամարդ, ճեղքելով ամբոխի շարքերը, իր բազուկների
ամբողջ ոյժով բռնեց նրանց ձեռքերը,—այդ ի՞նչ էք անում, այդ

ուսմն էք ջրերին կերակուր ուղարկում,—վրայ բերեց նա,—արձա-
կեցէք այս անբաղդ զոհի ոտքերը և ձեռքերը: Անծանօթը շուռ
եկաւ և... իր կողքին կանգնած էր Արթօն, որը զայրոյթով
դիմեց նրան.

—Վահէ, այս էլ երկրորդ անգամն է, որ դու ինձ չես լսում
և այսպիսի օրի ես քեզ հասցնում:

—Ա՛խ, Արթօ, ճիտեղից հասար և ինչ՞իւ այս դերը միշտ
քեզ է վերապահուած. կեանքովն ես քեզ եմ պարտական:

—Թող այդ, ի սէր Աստուծոյ, մենք քեզ հետներս չը վեր-
առանք միմիայն նրա համար, որ դու շատ թոյլ էիր և մաշուած
և պատուիրեցինք սպասել մեզ, սակայն դու շատ լաւ ես կատա-
րում մեր պատուէրը. իսկ դուք, անբաղդ ժողովուրդ և սրբազան
հայրեր, պատրաստուեցէք, այս գիշեր պիտի դուրս գաք այս սըր-
բավայրից, որ կարողանաք ողջ փրկել ձեր գլուխները, որովհետեւ
մեզանից մի քանի ժամուայ հեռաւորութեան վրայ գտնոււմ է
Մուստաֆա փաշան, որ ահագին զօրքով այստեղ է գալիս: Ես
երբ իմացայ այդ, ընկերներիս պատուիրեցի նրանց հետեւ գաղ-
տագողի. իսկ ինքս շտապեցի ձեզ հաղորդելու այս լուրը և ձեզ
դուրս բերելու վանքից:

ԼԵՒՈՆ ԽԱՆՋԱԴԻ

(Գը շարունակուի)